ÇAKMAK KÖYÜ HALILARININ TEKNİK VE DESEN ÖZELLİKLERİ

İbrahim ERDEK[1]

ÖZ

Anadolu'nun her bölgesinde farklı desen ve renk karakterleriyle karşımıza çıkan geleneksel el dokuma halıları Türk kültür mirası içinde önemli bir yere sahiptir. En önemli kültür taşıyıcısı olan yörükler eliyle birçok merkezde dokunmuştur. Dokuma karakterleriyle ön plana çıkan merkezler dışında adını fazla duyuramamış fakat kendi içinde belli bir karakter oluşturmuş halı yöreleri Anadolu'nun her yerinde mevcuttur. Kütahya da bu merkezlerden biridir. Karakeçili yörüklerinin hâkim nüfusa sahip olduğu yörede, kendine has bir desen karakteri oluşturmuş, il ve çevresinde "Çakmak Halısı" olarak bilinen bir grup dokuma dikkat çekmektedir. Yörük yaşam kültürü içinde gelişerek günümüze kadar ulaşmayı başarmış bu halıların tanıtılması önemlidir. Bu kapsamda yapılan çalışmada, Çakmak köyünde tespit edilen halılar yerinde incelenerek teknik analizi yapılmıştır. Böylece Çakmak halısının, Türk halı grupları içinde benzer ve benzemez yönleri ortaya konularak yeri belirlenmeye çalışılmıştır. Bu halıları belgeleyerek Türk el dokuması halıcılık literatürüne kazandırmak ve bilinirliğini artırmak, teknik, desen ve kompozisyon özelliklerini belirleyerek bu konuda yapılacak diğer bilimsel çalışmalara katkıda bulunmak amaçlarımız arasındadır.

Anahtar Kelimeler: Çakmak Halısı, Halı, Dokuma, Karakeçili, Kütahya

[1] Araştırma Görevlisi, Sakarya Üniversitesi, Sanat Tasarım ve Mimarlık Fakültesi, Geleneksel Türk Sanatları Bölümü, Halı kilim Anasanat Dalı, ierdek(at)sakarya.edu.tr

TECHNICAL AND DESIGN FEATURES OF ÇAKMAK VILLAGE CARPETS

ABSTRACT

Traditional hand-woven carpets in Anatolia with different pattern and color characteristics have an important place in Turkish cultural heritage. The most important cultural carrier, are woven by hand of yuruks in many centers. Our carpet regions, which have not heard much of their name except for the centers with their woven characters in front, have formed a certain character in themselves but are existent all over Anatolia. Kütahya is one of these centers. In the region where the Karakeçili yuruks have a dominant population, a unique pattern has formed a character, and a group of weaving called "Çakmak Carpet" around the province attracts attention. It is important to introduce these carpets that have developed within the Yörük life culture and have reached to the present day. In this study, the carpets found in the village of Çakmak were examined and technical analysis was carried out. Thus, it was tried to determine the location of the Çakmak carpet by revealing similar and dissimilar aspects in the Turkish carpet groups. We aim to contribute to the Turkish hand weaving carpentry literature and to increase its awareness, to determine the technical, design and composition properties and contribute to other scientific studies to be done in this issue by documenting these carpets.

Keywords: Çakmak Carpet, Carpet, Weaving, Karakeçili, Kütahya

GİRİŞ

Yaklaşık 2500 yıldan bu yana dokunduğu kabul edilen halının, yapılan arkeolojik çalışmalara dayanılarak Orta Asya Türk kültür ve medeniyetinin bir ürünü olduğu söylenebilir (Ürer, 2007:2). Bugün birçok araştırmacının kabul ettiği halı kuşağı adıyla tanımlanan Türkistan, Kafkasya, İran ve Anadolu'nun da içinde bulunduğu bölge, Türklerin Orta Asya'dan Anadolu'ya göçlerinde izlediği güzergâhtır (Ürer, 2007:2). Dolayısıyla Anadolu'da bugünkü halıcılığın önderliğini Anayurtları Orta Asya'dan göç ederek, Anadolu'ya yerleşen Türkler yapmışlardır. Böylece Türklerin Anadolu'ya gelişleri ile başlangıçta Anadolu'nun doğusunda gelişen halıcılığın, Anadolu Selçuklu medeniyetinin başşehri olmasıyla Konya; ardından Kırşehir, Sivas, Lâdik (Konya) gibi şehir ve kasabaları takip ederek Uşak, Kula, Gördes ve Bergama gibi şehir ve kasabalara kadar ilerlemiş olduğu tahmin edilmektedir(Işıksaçan, 1964:7).

Anadolu'nun her bölgesinde farklı desen ve renk karakterleriyle karşımıza çıkan geleneksel el dokuma halılarımız Türk kültürü mirası içinde önemli bir yere sahiptir. En önemli kültür taşıyıcısı olan yörükler eliyle birçok merkezde dokunmuştur. Dokuma karakterleriyle ön plana çıkan merkezler dışında adını fazla duyuramamış fakat kendi içinde belli bir karakter oluşturmuş halı yörelerimiz Anadolu'nun her yerinde mevcuttur. Kütahya bu merkezlerden biridir.

20. yüzyılın başlarında büyük dokuma merkezlerinin yanı sıra daha küçük ve az tanınan Kütahya ve Ortaköy gibi yerleşim merkezlerinde ticari halıcılık faaliyetlerinin gerçekleştirildiği görülmektedir. Kütahya halı dokumaları bu dönemde Gördes ve Uşak grubu içinde satılmış ve bu şekilde isimlendirilmiştir (Neff vd. 1977:101).

Batı Anadolu dokumacılığı, Türk halıcılığı açısından önemli bir bölgedir. Bu bölgede, adını Anadolu dokumaları arasında hiç duyurmamış olan Kütahya'ya bağlı Çakmak Köyü dokumaları ve köydeki Çakmak halıları incelenmelidir. Bu düşünceden yola çıkarak Çakmak Köyü Halıları hakkında bir araştırma yapma fikri doğmuş ve ön araştırma için Çakmak Köyü'ne gidilmiştir. Araştırma sonucunda köy muhtarından bilgiler alınmış ve köydeki evlerde araştırma yapılmış ve bazı halı kilim ve bazı dokuma örneklerine rastlanılmış ve son olarak köy camiinde yapılan araştırmada camii içinde ve teberru kayıtlarında yüze yakın dokuma bulunduğu saptanmıştır. Buradaki halılar fotoğraflanarak etnik kökeni[1] aynı olan Sarayköy ve Bayramşah Köylerine gidilerek araştırma yapılmış ve o köylerde de aynı karakterde dokumalara rastlanılmıştır. Bu köylerin haricinde Çakmak köyüne komşu Musaköy ve Abaş Köyünde de inceleme yapılmış ve aynı karakterde halılar tespit edilmiştir.

Anadolu'da dokumacılık tarihinin çok eskilere gittiği bilinmektedir. Orta Asya'da, Türklerin yaşadığı bölgelerde ortaya çıkıp onlarla birlikte Anadolu'ya kadar gelmiştir. Kültürümüzün özgün ürünleri arasında yer alan geleneksel dokumalarımız, Anadolu'ya göç edip yerleşen oymaklar tarafından çeşitli merkez ve birimlerde yoğun olarak üretilmiştir. Bu merkezlerden biride Kütahya'nın Aslanapa ilçesidir. Burada yapılan alan araştırmasında, bölgenin yoğun bir yörük yerleşim merkezi olduğu tespit edilmiştir. İlçeye bağlı üç adet Karakeçili yörük grubuna ait köy inceleme alanı olarak seçilmiştir. Üç köyde yapılan inceleme sonucunda en çok dokumaya Çakmak köyünde ulaşılmıştır. Araştırmayı sınırlama adına Çakmak Köyü Camii'nde bulunan 71 adet el dokuması halı konu olarak seçilmiştir. Bu halılar yüzey alan şemalarına göre tek mihraplı çift ayaklıklı, çift mihraplı tek ayaklıklı, çift mihraplı, tek göbekli, üç göbekli ve tek mihraplı göbekli olmak üzere 6 grupta incelenmiştir (Bkz. Çizim 1,2,3,4,5,6).

ÇAKMAK KÖYÜ HALILARININ MALZEME, RENK, MOTİF VE TEKNİK ÖZELLİKLERİ

Anadolu'nun çeşitli dokuma merkezlerinde olduğu gibi Çakmak Köyü'nde de ölümlük dirimlik (ahretlik) olarak dokunduktan sonra camiye bağışlanan halılar, kendine özgü özellikleri ile Batı Anadolu dokumaları arasında hiç tanınmamaktadır ki; çalışmanın bu yönüyle önemlidir. Bu halılar malzeme, renk, motif ve teknik özellikleri ortaya konularak diğer Anadolu halı gruplarındaki yeri belirtilmeye çalışılmıştır.

Tablo 1

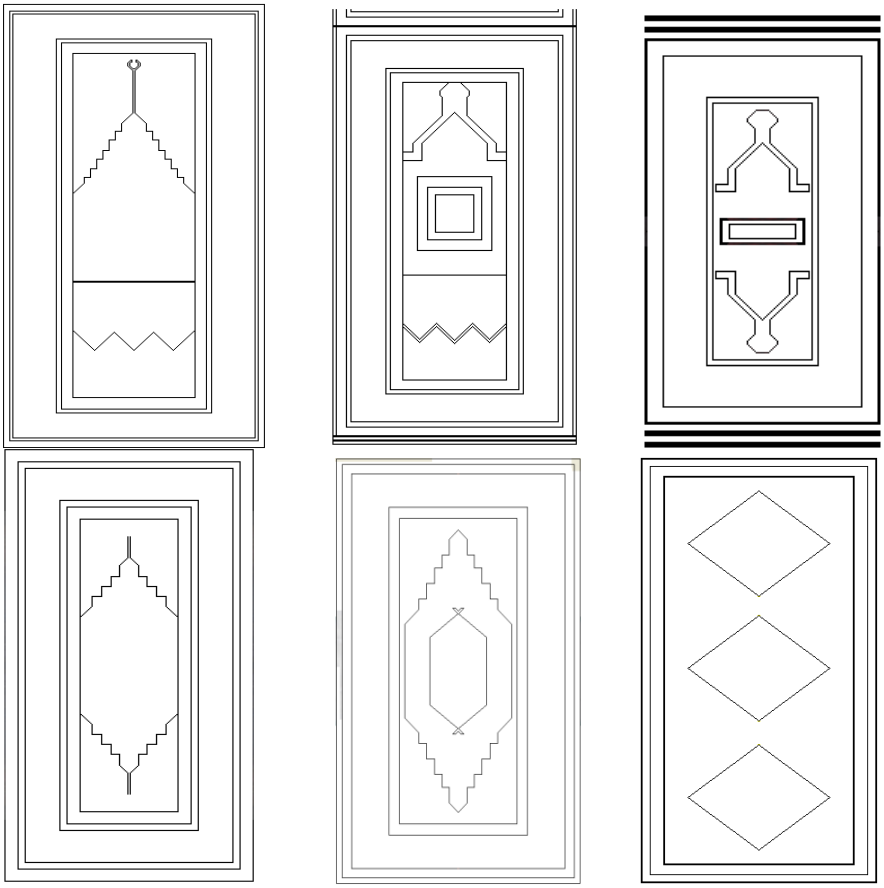

Çizim No: 1,2,3,4,5,6 Çakmak halısı Yüzey Alan Şemaları

Malzeme:

Çakmak Köyü'nün geçim kaynağının hayvancılığa bağlı olması dokumalarda kullanılan hammaddeyi etkilemiştir. Çakmak köyü camiindeki halılarda kullanılan malzeme çözgü, atkı ve ilme genelde yün olmakla birlikte çok az sayıda halının çözgüsünde pamuk kullanılmıştır. Kıl ise sadece kilimlerde kullanılmıştır.

Tablo 2

Fotoğraf 1: Çakmak Camii girişi (İbrahim ERDEK, 2012)

Renk:

Yöre halılarında kullanılan renkler karakteristiktir. Hepsi tek elden çıkmış gibi görünür. Genelde kırmızı, siyah ve beyaz hâkim renktir. Yağcıbedir halılarındaki Kırmızı, Lacivert ve Beyaz renk kullanımı ile benzerlik göstermektedir. Birbirine iki yakın yerleşim yeri olarak bu benzerlik ve etkileşim dikkat çekicidir. Anadolu'da ortak yayla kültürü, kız alıp verme ve diğer sebeplerden dolayı yöreler arası renk ve motif geçişleri olduğu bilinmektedir. Bu nedenler dışında Karakeçili Yörük grubunun Anadolu'daki diğer yerleşim yerlerindeki dokumalarına baktığımızda siyah ve kımızı renklerin yoğun olarak kullanıldığı görülmektedir. Bu iki renk dışında, beyaz, kahverengi, krem, turuncu ve mavi renkler nadir de olsa kullanılmıştır.

Motif:

Çakmak Köyü Camii'nde tespit edilen dokumalarda bitkisel motifler ağırlıklı olmakla birlikte geometrik motiflerde kullanılmıştır. Asıl bordürde yöresel adlarıyla Turunç, Pança, Kılıç ve Yıldız motifleri kullanılmıştır. Kılıç motifi yörede bir dönem dokunmuş fakat Haç'a benzediği için dokunmaktan vazgeçilmiştir. Son dönem bordür motiflerinde ise yalnızca yıldız motifi kullanılmıştır. Zeminde bulunan ayaklık bölümü iki kısımdan oluşur, alt kısımdaki kırmızı zeminli alan Arabelli, siyah zeminli

alan ise Karabelli olarak adlandırılmaktadır. Arabelli olarak adlandırılan alanda aşağıya doğru ters olarak yerleştirilmiş Çiçek ve Lale motifleri ya da yalnızca lale motifleri yerleştirilmiştir. Bu düzenleme Konya-Lâdik halıları ile benzerlik göstermektedir. Karabelli olarak adlandırılan bölümdeki motiflere Pine denilmektedir. Ayaklık kısmı tek bölümden oluşan halıların bu bölümünde Karabelli alanı kullanılmıştır. Zeminin orta bölümünde karşılıklı olarak yerleştirilen Böbrekli motifi yer almaktadır. Bu motif bazı halılarda turunç ve yıldız motifi ile birlikte kullanılmakla beraber bu düzenlemeler genel olarak tercih edilmemiştir. Dokumaların üst bölümünde Kaşık olarak adlandırılan tepelik yer alır. Tepeliğin iki yanında birer adet Şamdan motifi, Tarak motifi ve İbrik motifi kullanılmıştır. Bunların haricinde bazı dolgu motifleri de kullanılmıştır. Bu motiflerin anlamları yöre halkı tarafından bilinmektedir fakat bu motiflerin sembolik birer anlam taşıdıkları muhakkaktır.

Tablo 3

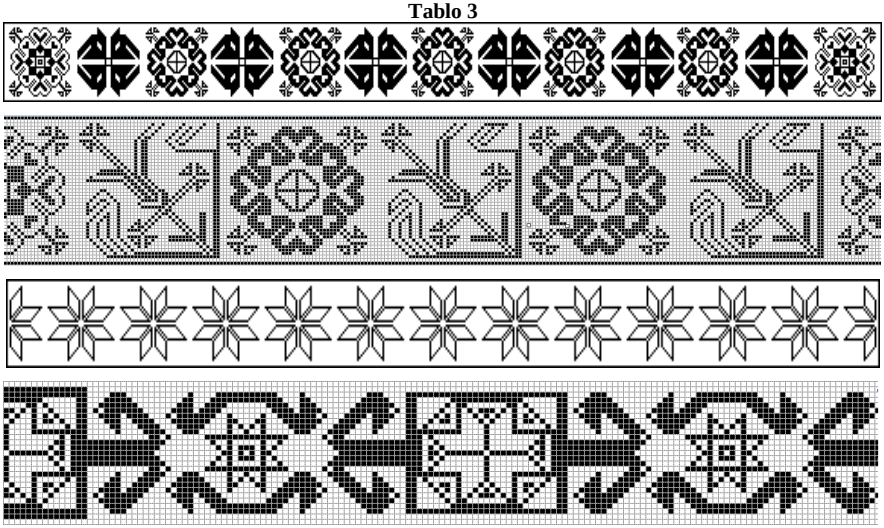

Çizim 7, 8, 9, 10: Bordür motifleri (Erdek, 2012:57)

Tablo 4

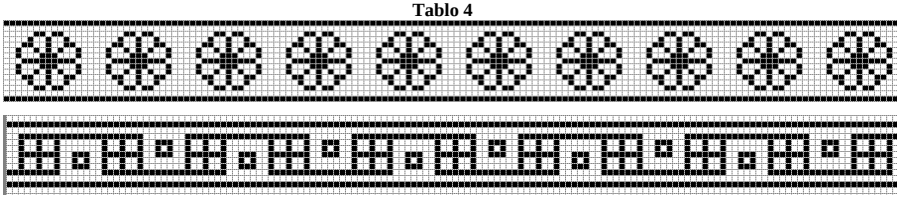

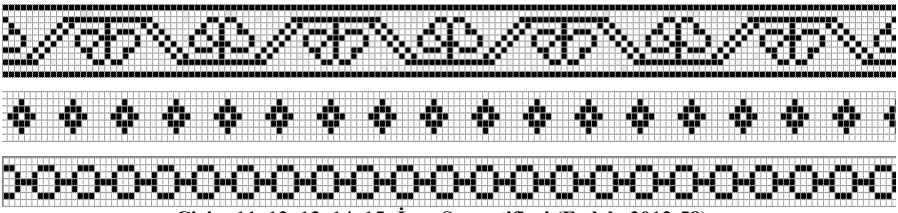

Çizim 11, 12, 13, 14, 15: İnce Su motifleri (Erdek, 2012:58)

Tablo 5

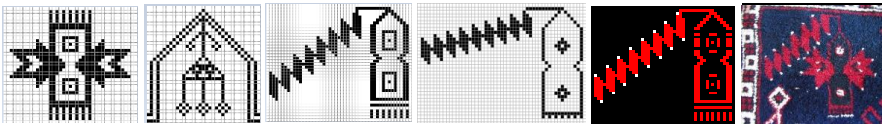

Çizim 16, 17, 18, 19: Kandil ve Tarak motifleri (Erdek, 2012:59)

Tablo 6

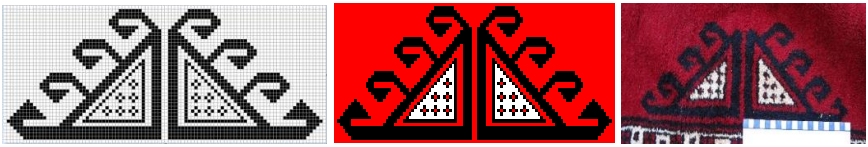

Çizim 20: Böbrekli motifi (Erdek, 2012:59)

Tablo 7

Çizim 21: İbrik motifi (Erdek, 2012:60)

Tablo 8

Çizim 22: Pança motifi (Erdek, 2012:60)

Tablo 9

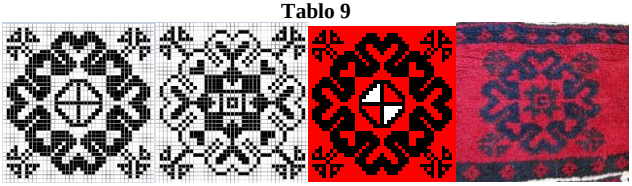

Çizim 23, 24: Turunç motifleri (Erdek, 2012:61)

Tablo10

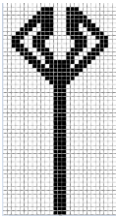

Çizim 25: Kepçe motifi (Erdek, 2012:61)

Tablo11

Çizim 26, 27: Çiçek ve Lale motifleri (Erdek, 2012:62-64)

Tablo12

Çizim 28: Pine motifi (Erdek, 2012:63)

Tablo13

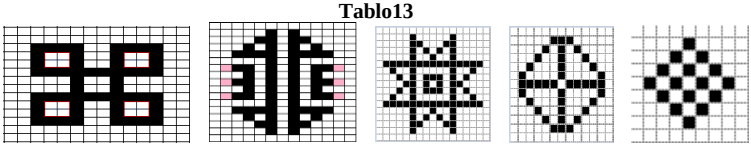

Çizim 29, 30, 31, 32, 33: Dolgu motifleri (Erdek, 2012:65)

Teknik:

Dokumalarda düğüm olarak Gördes (Türk) düğümü kullanılmıştır. Ebatları en ve boyda 80cm-179cm / 150cm-260cm aralığında ölçülmüştür. Bu ölçülerde seccadelerde genel olarak en ve boyda kullanılan 120 cm – 180 cm / 140 cm - 220 cm boyutlarına uygundur(Gülcemal, 1997). Dokumalardaki ilme sayısı dm²'de 16-26 iken ilme sırası dm²'de 21-34 düğüm arasında değişmektedir. Türk Standartları Enstitüsünün halı kalite standartlarına göre kaba kalite (dm²'de 214-670 düğüm) diye tabir edilen dm²'de 432 ile 816 düğüm aralığındadır. Dokumalarda kullanılan iplikler genelde S bükümdür.

Tablo14

Fotoğraf 2, 3: Çakmak camii üst kattan görünüş (İbrahim ERDEK, 2012)

Tablo15

Fotoğraf 4: Çakmak Halısı Örneği (İbrahim ERDEK, 2012)

Tablo16

Çizim 34: Çakmak Halısı Röprodüksiyonu (İbrahim ERDEK)

SONUÇ

Çakmak Köyü ve civarı; Anadolu halı grupları içinde adını duyuramamış, kendine has desen ve renk karakterine sahip önemli bir halı dokuma merkezidir. Yapılan çalışmada tespit edilen halılar ilk olarak alan yüzey şemalarına göre sınıflandırılmış, daha sonra bu halıların teknik, malzeme ve renk çözümlemesi yapılmıştır. Böylece yeniden üretile bilirlik bağlamında gerekli veriler yerinde tespit edilerek ortaya konmuştur. Çakmak köyünde tespit edilen bu halıların diğer yöre halılarından desen, malzeme ve renk ayrılması, halıları ayrı bir grup olarak değerlendirilmesini sağlamıştır. Ayrıca literatüre de yörede kullanılan adı "Çakmak Halısı" olarak geçmesi önemlidir.

Günümüzde Çakmak köyünde dokumacılık yapılmamaktadır. Bu da kültürel devamlılık açısından, mevcut olan halıların korunmasını ve gelecek kuşaklara taşınmasını gerektirmektedir. Kültürün maddi ürünleri arasında yer alan, en önemli kültür varlıklarımızdan olan geleneksel dokumalarımızın gün geçtikçe üretimi azalmakta ve bitmektedir. Mevcut dokumaları henüz elimizdeyken değerlendirmemiz gerekmektedir. Bu bakımdan bunların tespiti ve gelecek kuşaklara aktarılması son derece önemlidir. Çakmak köyünde yaptığımız bu çalışma ile yeniden üretim mümkün olacaktır.

Ayrıca bu çalışma ile Çakmak köyünde daha önce bir araştırma yapılmamış olması, bundan sonraki çalışmalara bir kaynak teşkil etmesi, üretimi artık yapılmayan ve unutulmaya yüz tutmuş yörenin el dokuması halılarının fotoğrafları ile birlikte belgeleyerek, gelecek kuşaklara doğru bir şekilde aktarılması amaçlanmıştır.

DİPNOTLAR

1-Köyde yaptığımız görüşmelerde kendilerinin etnik köken olarak Karakeçili Yörük grubundan olduklarını belirtmişler ve ayrıca bazı kaynaklarda bu üç köyün (Çakmak, Sarayköy, Bayramşah) Karakeçili Yörük köyü olduğu tespit edilmiştir. Ayrıntılı bilgi için ayrıca bakınız;

a- Beşirli H.ve Erdal, İ. (2007). *Anadolu'da Yörükler: Tarihi Ve Sosyolojik İncelemeler.* Phoenix yayınevi, Ankara.

b- Bulduk Ü. (1997). *İdari ve Sosyal Açıdan Karakeçili Aşiretleri ve Yerleşmeleri.* DTCF Tarih Araştırmaları Dergisi. Ankara.

KAYNAKLAR

BULDUK, Üçler. (1998). *İdari ve Sosyal Açıdan Karakeçili Aşiretleri ve Yerleşmeleri.* Ankara: DTCF Tarih Araştırmaları Dergisi.

ERDEK, İbrahim. (2014) *Çakmak Köyü (Aslanapa-Kütahya) Camii'nde Tespit Edilen Halılar.* Yayımlanmamış yüksek lisans tezi. İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi.

GÜLCEMAL, Abdullah. (1997). *Temel Kavramlarıyla Halı ve Desen Teknolojisi.* Isparta: Tuğra ofset.

ÜRER, Harun. (2007). *Haneden Ticaret Haneye Batı Anadolu Halıcılığı (1836-1935).* İzmir: Ege Üniversitesi Yayınları.

IŞIKSAÇAN, Güngör. (1964). *Batı Anadolu'nun Başlıca Halı Merkezlerinde İmal Edilen Halıların Desen Ve Kaliteleri Üzerine Araştırmalar.* İzmir: Ege Üniversitesi Ziraat Fakültesi Yayınları.

NEFF, Ivan, C. and MAGGS, Carol V. (1977). *Dictionary of Oriental Rugs,* Lonnra: Ad. Donker.

BEŞİRLİ, Hayati ve ERDAL, İbrahim. (2007). *Anadolu'da Yörükler: Tarihi Ve Sosyolojik İncelemeler.* Ankara: Phoenix yayınevi.